

maar een vroegere gemeente bij Tienen, waartoe het nu behoort; hoe schrikwekkend ook de pest van 1348/1349 (in feite 1347/1350) mag geweest zijn, dat zij in 'enkele maanden meer dan de helft van de Westeuropese bevolking deed verdwijnen' (II,11) is toch een wat al te voortvarende uitspraak.

De raadpleegbaarheid van deze twee omvangrijke boekdelen die in de toekomst als biografisch repertorium en als referentiewerk voor zeer verscheiden terreinen van de menselijke samenleving zullen worden gebruikt, had allicht nog gewonnen door uitvoeriger en vollediger indices die bijvoorbeeld ook de geslachtsnamen en alle plaatsnamen en instellingen zouden bevatten.

De beide monumentale werken van mevrouw Renardy zijn dus zeker niet volmaakt maar wie kan het haar kwalijk nemen bij een dergelijke onderneming. In feite verdient zij gelukwensen om haar moed omdat zij niet gearzeld heeft haar materiaal en haar conclusies ten dienste te stellen van allen, ondanks het risico dat elk vorser op zijn terrein haar op foutjes en onvolkomenheden zal kunnen betrappen.

R. van Uytven

D.E.H. de Boer, D.J. Faber en H.P.H. Jansen, ed., *De rekeningen van de grafelijkheid van Holland uit de Beierse periode*, serie III, *De rekeningen van de gerechtelijke ambtenaren*, Deel 1393-1396 (*Baljuwen en drossaards*) (RGP, Grote Serie 174; Den Haag: Nijhoff, 1980, xxxviii + 125 blz., f30,—, ISBN 90 247 9006 9).

In principe dient een recensent zich te houden aan de informatie die hem via het ter bespreking toegezonden boekwerk heeft bereikt. Ik stel dit nog maar eens met nadruk om te verantwoorden waarom het momenteel onmogelijk is zich een afgerond oordeel te vormen over de onderhavige publikatie, die het eerst gereedgekomen en ter perse gebrachte deel betreft van een groter rekeningenproject. Op bladzijde xxxi van het nu verschenen deel wordt de gebruiker duidelijk dat hij nog een algemene inleiding bij het gehele kruisjaar te verwachten heeft. Nu wil het nog wel eens vaker voorkomen dat een inleiding eerst jaren ná een teksteditie verschijnt, maar in dit geval acht ik het toch een grote omissie dat men in het ongewisse blijft over de context, waarin deze publikatie tot stand gekomen is. Men hoeft toch niet van groot organisatietalent blijk te geven om tenminste in het eerst te verschijnen deel summier informatie te verschaffen omtrent het hoe en wat van een serie. De pré's voor de keuze rekeningen uit een kruisjaar of zoals hier gebeurt een korte kruisperiode (1393-1396) integraal uit te geven moeten toch betrekkelijk eenvoudig te verantwoorden zijn. In dat verband hoef ik maar te verwijzen naar de behartenswaardige woorden die door W. Prevenier indertijd gewijd werden aan de wijze waarop in het huidige tijdsgewricht op verantwoorde manier rekeningen kunnen worden uitgegeven¹. Datzelfde geldt natuurlijk ook ten aanzien van editietechnieken en annotatie, want grote tekstkritische problemen zullen zich bij dit soort administratieve bronnen nauwelijks voordoen. Bovendien mag men aannemen dat de richtlijnen hiervoor bij de uitgevers en speciaal bij de leden van de Werkgroep 'Holland 1300-1500' die voor dit deel het basiswerk verrichtten van meet af aan bekend waren. De gebruikers van dit deel zouden bij deze informatie zeer gebaat zijn.

1. W. Prevenier, 'Financiën en boekhouding in de Bourgondische periode. Nieuwe bronnen en resultaten', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXXII (1969) 469-481.

Zo rest mij gezien het voorgaande de taak een en ander mee te delen omtrent hetgeen inleiding, tekst, annotatie en indices te bieden hebben. Zo is het waarschijnlijk ook niet te voorkomen dat wellicht kritische kanttekeningen geplaatst worden bij zaken die later nog eens in de beoogde algemene inleiding afdoende verantwoord worden.

De inleiding opent met een paragraaf gewijd aan het grafelijk baljuwsambt en zijn feitelijke werkzaamheid in Rijnland (en Woerden), Haagambacht, het land van Heusden (dat als drossaardschap wordt aangeduid) en Brielle met het land van Voorne. Het takenpakket is op te splitsen in een gerechtelijke en een bestuurlijke component. Van de vier districten is Rijnland verreweg het belangrijkste geweest; Haagambacht, dat pas sedert 1354 een afzonderlijk baljuwschap vormde, is het minst belangrijke ambt. Aangetekend zij dat we wegens het in deze jaren ontbreken van rekeningen van de meeste andere districten (Zuidholland, Kennemerland en Westfriesland, Delfland, Schieland en Amstelland) maar geïnfomeerd zijn over een fractie van het Hollandse territorium. In de tweede paragraaf wordt kort ingegaan op de sociale herkomst van de functionarissen. In de daarop volgende passages wordt een en ander meegedeeld over het personeel van de baljuwen en over de emolumenten die aan het baljuwschap verbonden waren. Wat dat laatste betreft concludeert men dat aanvaarding van een dergelijke functie tamelijk wat financiële implicaties voor de persoon in kwestie had, omdat hij ten volle verantwoordelijk gesteld werd voor eventuele nadelige saldi zonder dat hij noemenswaard in staat was er financieel beter van te worden. Vermoedens omtrent bedrog en corruptie bij deze ambtenaren zijn dan ook niet geheel ten onrechte. Voor de volledigheid wordt in de vijfde paragraaf een summierschets gegeven van het politiek klimaat in de jaren 1393-1396.

De historische kritiek van de bronnen komt via paragrafen over de inrichting der rekeningen en de in de rekeningen gebruikte muntsystemen aan bod. Tot een diepgaande analyse komt het echter niet; daartoe dienen we waarschijnlijk de algemene inleiding af te wachten. Wat de monetaire situatie betreft zou opname van een vergelijkende tabel van munttypen en muntwaarden inzichtelijker gewerkt hebben.

De annotatie en de verantwoording daarvan geeft aanleiding tot enige bedenkingen. De verantwoordelijke uitgevers hebben gemeend de werkers aan de basis de vrije hand te moeten laten ten aanzien van de uitgebreidheid van het interpretatieve commentaar op rekeningposten. Mij dunkt dat tekstuitgevers bij dergelijke coöperatieve arbeid (die zich bovendien over diverse delen uitstrekt) juist verantwoordelijk zouden moeten zijn voor uniformiteit in deze. Natuurlijk is het bijzonder aantrekkelijk wanneer individuele bewerkers meer dan de strikt noodzakelijke aanvullende informatie uit de hen onder ogen gekomen bronnen weten te puren (zoals het geval is ten aanzien van het land van Heusden), maar dit bevordert allerminst de evenwichtigheid binnen zo'n serie-publicatie. Ik ben geneigd te stellen dat deze extra-informatie dan maar langs andere weg aan de openbaarheid prijs gegeven dient te worden. Overigens zullen in de marge van deze teksteditie nog wel inhoudelijke studies te verwachten zijn.

De tekst van elk der uitgegeven rekeningen wordt voorafgegaan door een materiële beschrijving van de bron, een paleografisch en codicologisch commentaar zoals de uitgevers dit noemen. Het is een verheugend teken dat aan dit aspect ook bij een editie van administratieve bronnen aandacht besteed wordt. Toch moet me van het hart dat formuleringen en terminologie soms erg omslachtig of onduidelijk zijn. Ik signaleer een paar problemen. Bij dergelijke rekeningen spreke men liever van een register (de gangbare archief-term) dan van een codex (geëigend voor een bibliotheekbron). Een katern bestaat niet uit 'vellen', maar uit bifolia en uiteraard vormen die dubbelgevouwen bladen. Het register is niet geliaast geweest, maar geliasseerd. Bij de beschrijving van watermerken verdient het

voorkeur te verwijzen naar de meest recente naslagwerken op dit vlak: zo citeer men in het geval van een 'ossekop' liever naar Piccard² dan naar Briquet. Veelal zullen de aange troffen watermerken niet voor 100% overeenkomen met die welke afgebeeld worden in de handboeken; men kan daarom beter de formulering 'vertoont overeenkomst met ...' gebruiken. Dit is zeker noodzakelijk bij de 'drieberg' in de Heusdense rekening van 1393/1394, naar aanleiding waarvan verwezen wordt naar Briquet nr. 11894, een watermerk dat uit 1430 dateert! Een rugvouw kan eenvoudigweg als 'vouw' aangeduid worden. Wanneer folia aan weerszijden voorzien zijn van twee verticale lijnen, zoals herhaaldelijk voorkomt, kan men simpeler spreken van liniëring van binnen- en buitenmarge; nog liever had ik echter gezien dat de afmetingen van de tekstspiegel aangegeven waren.

De transcriptie ziet er onberispelijk uit, maar natuurlijk kan alleen systematische vergelijking met het origineel uitwijzen hoe onberispelijk. Vergelijking van de editie met de op bladzijden xxxii-xxxiii (overigens bedroevend slecht) afgebeelde schriftspecimina leverde twee afwijkende lezingen op: in regel 1 van specimen 2 leze men *Claes* voor *Clais* en in de laatste regel van specimen 12 *bailiu* in plaats van *balu*. Specimen 14 is niet genomen uit fol. 9v (zie de legenda), maar uit fol. 9r.

De transcriptieregels zijn, zoals gezegd, niet nader verantwoord. Het lijkt me wat hyperkritisch om de oorspronkelijke Romeinse cijfers bij geldbedragen op te nemen naast een overigens uitermate verduidelijkende weergave in Arabische cijfers in typografisch goed onderscheiden kolommen. In dat geval was ook het minder gebruikelijke bovengeschreven s-je ter aanduiding van een ½ niet nodig geweest. De ringel-s wordt in de transcriptie als s. aangegeven; ik zou overeenkomstig de geldende gebruiken opteren voor sz. De betekenis van het teken ø voor de rekeneenheid obool wordt nergens gegeven. Enkele afkortingen in de transcriptie zijn voor iemand die niet dagelijks zulke rekeningen onder ogen krijgt zonder toelichting onbegrijpelijk.

De bewerkers hebben het zich bij diverse gelegenheden onnodig moeilijk gemaakt door hun bevreemdigwekkende wijze van foliëren; omdat het merendeel van de rekeningen niet gefolieerd was hebben ze ten behoeve van deze editie de folia zelf genummerd. Aangezien evenwel het buitenste dubbelblad aangezien wordt voor een omslag en dus niet meegenummerd wordt, krijgt men tekstkritische noten als deze onder ogen: 'folio 7r is de beschreven binnenzijde van het als omslag fungerende vel' (40 noot f; 44 noot d). Inconsequent zijn de bewerkers in het al of niet aangeven of bepaalde bladen blanco gebleven zijn. Wat het tekstkritisch apparaat betreft nog één opmerking: mij ontgaat werkelijk de essentie van de informatie dat een post met één (14 noot h) danwel met drie (15 noot i) dikke inktstreep/-strepen en dan nog wel van linksonder naar rechtsboven is doorgehaald. Zou een mededeling dat de betreffende post gecancelleerd is niet kunnen volstaan?

Op de inhoud van het becommentariërende notenapparaat kan ik bezwaarlijk uitvoerig ingaan. Hedel kan niet als een *grensstad* in Gelre (4 noot 8) aangeduid worden. De betekenis van 'een misdrijf door een directe bloedverwant, binnen één achtendeel' (58 noot 4) is me een raadsel.

De indices tenslotte zijn zeer uitgebreid: onderscheiden zijn persoons-, geslachts- en plaatsnamen. Verwezen wordt naar inventarisnummer en foliëring en niet naar de paginering van deze editie, hetgeen het terugzoeken van gegevens aanmerkelijk vergemakkelijkt. De registers zijn vrijwel vlekkeloos te noemen: bij steekproeven miste ik slechts de plaats- en tevens geslachtsnaam Herpt (inv. nr. 3896, fol. 1).

2. G. Piccard, *Die Ochsenkopfwasserzeichen* (3 dln.; Stuttgart, 1966).

Dat deze bespreking tamelijk kritisch is uitgevallen mag me niet verhinderen bewondering uit te spreken voor het enorme transcriptiewerk en het aanvullend onderzoek ten behoeve van de becommentariërende noten dat door de Leidse bewerkers verzet is. Deze onderdelen vormen het torso van deze publikatie, maar zijn voor een recensent het moeilijkst te toetsen. Het gebruik van deze editie zal in de praktijk zijn waarde bewijzen. Wanneer ook andere rekeningen uit deze kruisjaren uitgegeven zullen zijn, zal het mogelijk zijn de institutie van de Hollandse grafelijkheid tot in de finesses te bestuderen. Daarom is het hoopvol wachten op de volgende delen. Ik mag alleen de hoop uitspreken dat de verantwoordelijke uitgevers meer systematiek en consequentie in de uiteindelijke redactie weten aan te brengen en erop toezien dat slordigheden bij bibliografische referenties en interne verwijzingen vermeden worden.

R. van Schaïk

Ch. Leestmans, *Histoire d'une vallée. La Lienne en Haute-Ardenne, 1500-1800* (Stavelot: Chauveheid, 1980, 360 blz., BF445,—).

L'histoire locale est un genre particulièrement difficile. Bien des maîtres en ont souligné les multiples exigences. L'étendue des curiosités, la multiplicité des compétences, le caractère essentiel du travail de synthèse n'en constituent que les plus immédiatement visibles. Et le livre de Ch. Leestmans, en constitue une manière d'archétype.

Une qualité essentielle domine cet ouvrage: la remarquable érudition dont fait preuve son auteur. Tempérée par un style extrêmement clair et vivant, elle est présente dans chacun des 26 chapitres de l'ouvrage. Les notes multiples, d'une précision sans faille, en témoignent. Toutes les sources existantes ont été examinées. Les documents officiels, mais aussi les actes notariés. Les archives des cours de justice elles-mêmes, trop souvent ignorées, n'ont pas été négligées. Les documents publiés, les écrits d'époque, les travaux, de détail aussi bien que d'ensemble, ont enfin été mis à contribution. Une remarquable illustration, 29 photos et dessins, extraite de multiples collections, couronne une quête documentaire exceptionnelle.

L'analyse qui est faite de cette masse considérable d'informations est à la hauteur des efforts déployés pour la réunir. Tantôt géographique, tantôt démographique, à moins qu'elle ne se fasse économique, la démarche de l'auteur suit aussi bien les voies traditionnelles d'une histoire pointilliste que celles, plus neuves, où le chiffre a plus que droit de cité. A cette dernière manière appartiennent sans conteste les passages qui s'attardent aux structures de la propriété et de l'exploitation. Il en va de même pour ceux qui suivent l'évolution de la taille à Lierneux ou celle des conceptions, des mariages et décès pour la même communauté. A la première manière, plus subjective sans pour autant être moins fine, doivent tout aussi assurément être attribués les passages qui tentent de cerner le phénomène religieux et le sens du sacré, ou encore toute la partie qui traite de l'univers quotidien de cet Arden nais de l'époque moderne qui, de la première à la dernière page, est au coeur même du livre.

L'exposé enfin tient toutes les promesses d'une documentation surabondante, remarquablement maîtrisée. Dans sa charpente d'abord. Rigoureusement structuré, il comprend cinq parties qui traitent successivement des cadres ('Pays, abbés, seigneurs et manants'), des structures agraires ('la terre'), des métiers ruraux ('Artisans, élites marchandes et manouvriers'), de ce que d'aucuns n'hésitent pas à qualifier de 'culture matérielle' ('Le